

Årderspår och byggnadslämningar vid Åkers kyrka

Arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning i anslutning till RAÄ 33:1, 163:1, 239:1 inför nya vatten- och avloppsledningar Åkers socken i Vaggeryds kommun, Jönköpings län

Årderspår och byggnadslämningar vid Åkers kyrka

Arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning i anslutning till
RAÄ nr 33:1, 163:1 och 239:1 inför nya vatten- och avloppsledningar
Åkers socken i Vaggeryds kommun, Jönköpings län.

Rapport, foto och ritningar: Anna Ödeén
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

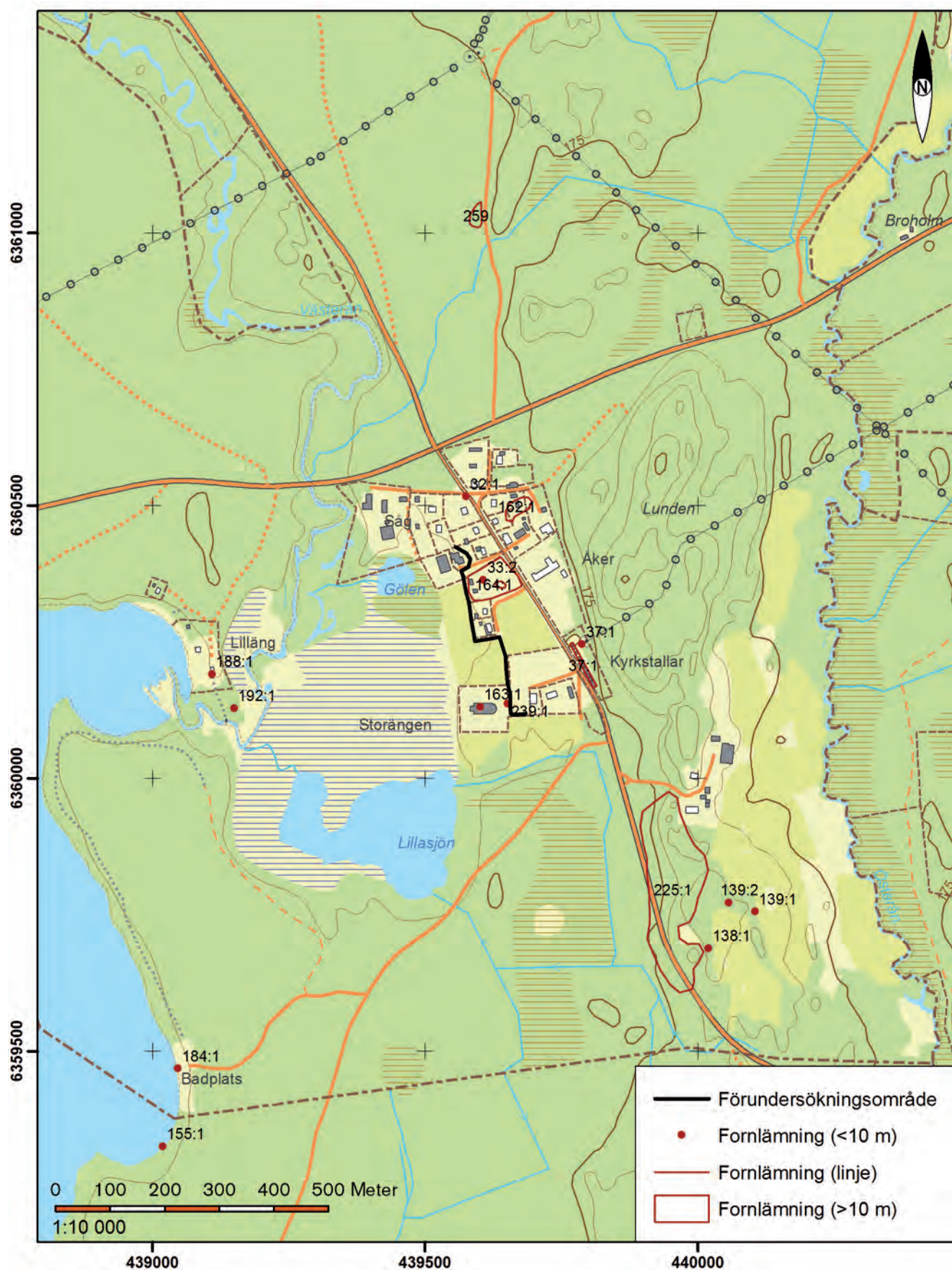
Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr 12012/1091.

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2014

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning och metod	5
Topografi.....	6
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	7
Resultat.....	9
Odlingslager med årderspår.....	9
Byggnadslämningar.....	12
Övriga anläggningar.....	14
Kartanalysen	14
Fynd.....	15
Recenta fynd.....	16
Sammanfattning.....	17
Åtgärdsförslag.....	17
Administrativa uppgifter.....	18
Referenser.....	19
Tryckta källor.....	19
Arkiv.....	19
Kartunderlag.....	19

FIGUR 1. Utdrag ur digitala ekonomiska kartans blad 63E 5dN, 63E 5eN, 63E 6dS och 63E 6eS. Skala 1:10 000

Inledning

Under våren 2014 har en förundersökning i form av schaktövervakning genomförts i Åkers socken, Vaggeryds kommun. Anledningen till förundersökningen var Vaggeryd kommuns planer på att lägga ned nya vatten- och avloppsledningar inom samhället Åker. Längden på förundersökningsområdet var drygt 400 meter (FIGUR 1).

Beställare av uppdraget var Vaggeryds kommun, Tekniska kontoret. Fält- och rapportansvarig var Anna Ödeén, Jönköpings läns museum. Ansvarig för kartanalysen var Fredrik Engman, kulurgeograf Jönköpings läns museum.

Målsättning och metod

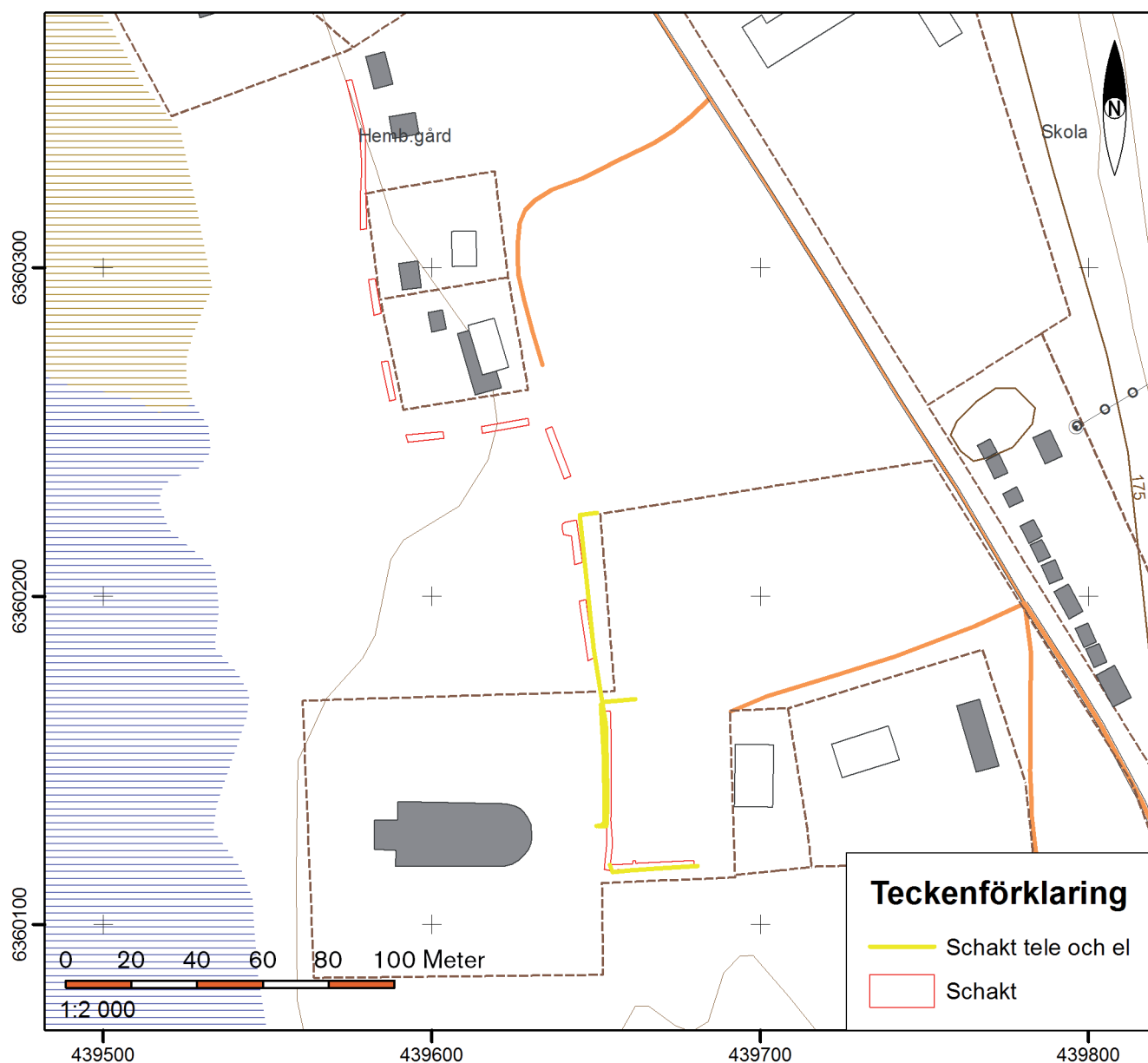
Målsättningen med förundersökningen var att övervaka grävarbetet så att fornlämning inte kom till skada. Om ingrepp i fornlämning inte kunde undvikas skulle dess karaktär och omfattning meddelas länsstyrelsen som då skulle ta ställning till om de påträffade lämningarna kunde tas bort inom förundersökningen eller om det krävdes ytterligare arkeologiska insatser.

Förundersökningen skedde genom sökschaktgrävning där enstaka schakt upptogs och schaktövervakning där hela sammanhängande schakt kontrollerades med grävmaskin. Den norra delen av området som låg i åkermark sökschaktades (FIGUR 3). Den sammanlagda schaktlängden var 220 meter.

Eftersom det framkom förhistoriska och historiska anläggningar och fynd i området intill kyrkomuren utökades förundersökningen tidsmässigt efter avstämning med länsstyrelsen och exploatören. Detta för att förundersökningsarbetet skulle löpa på kontinuerligt och inte orsaka fördröjning i nedläggningen av ledningar.

FIGUR 2. Åkers kyrka. Foto från norr.

FIGUR 3. Plan över schakten som grävdes. I norra delen endast sökschakt, i den södra ett sammanhängande schakt.

De framkomna anläggningarna undersöktes och dokumenterades. De mättes in digitalt med nätverks RTK, fotograferades och beskrevs. De påträffade fynden rengjordes och registrerades.

En arkiv- och kartgenomgång har gjorts inom ramen för förundersökningen.

Topografi

Förundersökningsområdet ligger till största delen i åkermark. Den södra delen, intill kyrkan är mer av ett parkområde. Hela ytan är platt, relativt sank och gränsar till våtmarken Storängen. Kyrkan med omgivande kyrkogård ligger dock på en svag förhöjning i landskapet.

Matjordslagret som är 0,15-0,3 meter djupt består av brun, sandig humus. Undergrunden är rödbrun sand, ställvis med skenhälla.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Ortnamnet Åker är i betydelsen åker eller plöjd mark. Första gången namnet nämns i de historiska källorna är redan 1290 men då skrivs det endast *Åk* och har sedan ett tomrum. År 1299 skrivs det sedan *Aker*. Socknen har tagit över namnet av en bebyggelse (Agertz 2008).

Åkers kyrka byggdes på 1840-talet och stod färdig 1845. Det finns uppgifter om att en medeltida kyrkogrund ligger under den nuvarande kyrkan, RAÄ 163:1. Den medeltida kyrkan revs eller brändes i slutet av 1500-talet (Carlsson 1972).

I den östra kyrkogårdsmurens översta skift finns fyra stenar med skålgropar eller som de ibland också kallas, älvkvarnar, RAÄ 239:1

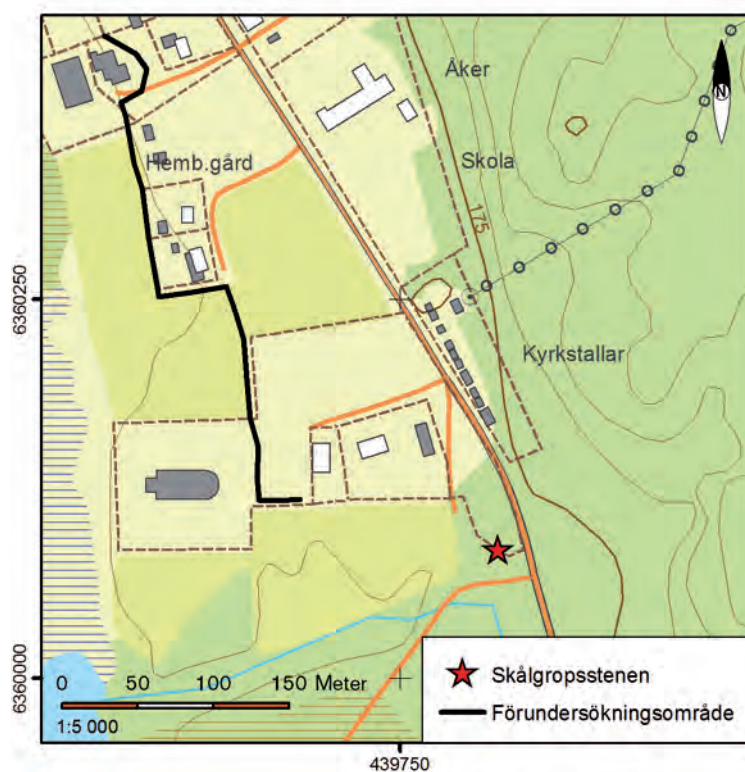
FIGUR 4-5. Bilden ovan, en av skålgropsstenarna i kyrkmuren. Bilden nedan, den nyregistrerade skålgropsstenen som finns i närområdet till kyrkan.

(FIGUR 4). Sammanlagt är det 13 skålgropar i stenar i kyrkogårdsmuren. Tre av dessa har efter tips från en boende i Åker registrerats efter förundersökningens fältarbete och var alltså inte dokumenterade tidigare. Vi blev visade ännu en skålgropsförekomst i närområdet till kyrkan. Det är en skålgrop som är inhuggen i en ensamliggande jordfast sten knappt 200 meter sydöst om kyrkan (FIGUR 5-6). Den har anmälts till fornminnesregistret men när detta skrivs ännu inte fått något fornlämningsnummer.

Delar av det aktuella fornlämningsområdet låg intill ett gravfält, RAÄ 33:1. Det består av åtta eventuellt nio resta stenar, varav en är omkullfallen. Den här typen av gravar brukar tidsmässigt höra hemma i äldre järnålder. På gravfältet står också ett stenkors med runinskrift.

Utmed vägen mot Klevshult ligger Åkers kyrkstallar, RAÄ 37:1 (FIGUR 7). De byggdes under slutet av 1800-talet för att ge skydd för hästar och seldon under kyrkobesöken. Tre eller fyra bönder samsades ofta om ett stall (Carlsson 1972).

I övrigt finns i närområdet en milstolpe från 1867, RAÄ 32:1. Den står utmed den gamla vägsträckningen mellan Kävsjö och Skillingaryd. Omkring 200 meter nordöst om förundersökningsområdet ligger RAÄ 162:1 som är en plats med tradition som kallas för Drängahålan. Det ska ha varit en avrättningsplats och namnet fick den efter att en dräng avrättats där. Han var en av de sista som fick detta straffet i socknen och det var den 17 juli 1765 (Carlsson 1972). Söder om förundersökningsområdet ligger RAÄ 225:1 som

FIGUR 6. Platsen för den nyregistrerade skålgropsstenen.

är fossila åkrar med terrasser och åkerhak samt RAÄ 138:1 och 139:1-2, som är stensättningsliknande naturbildningar (FIGUR 1).

FIGUR 7. Åkers kyrkstallar, RAÄ 37:1.

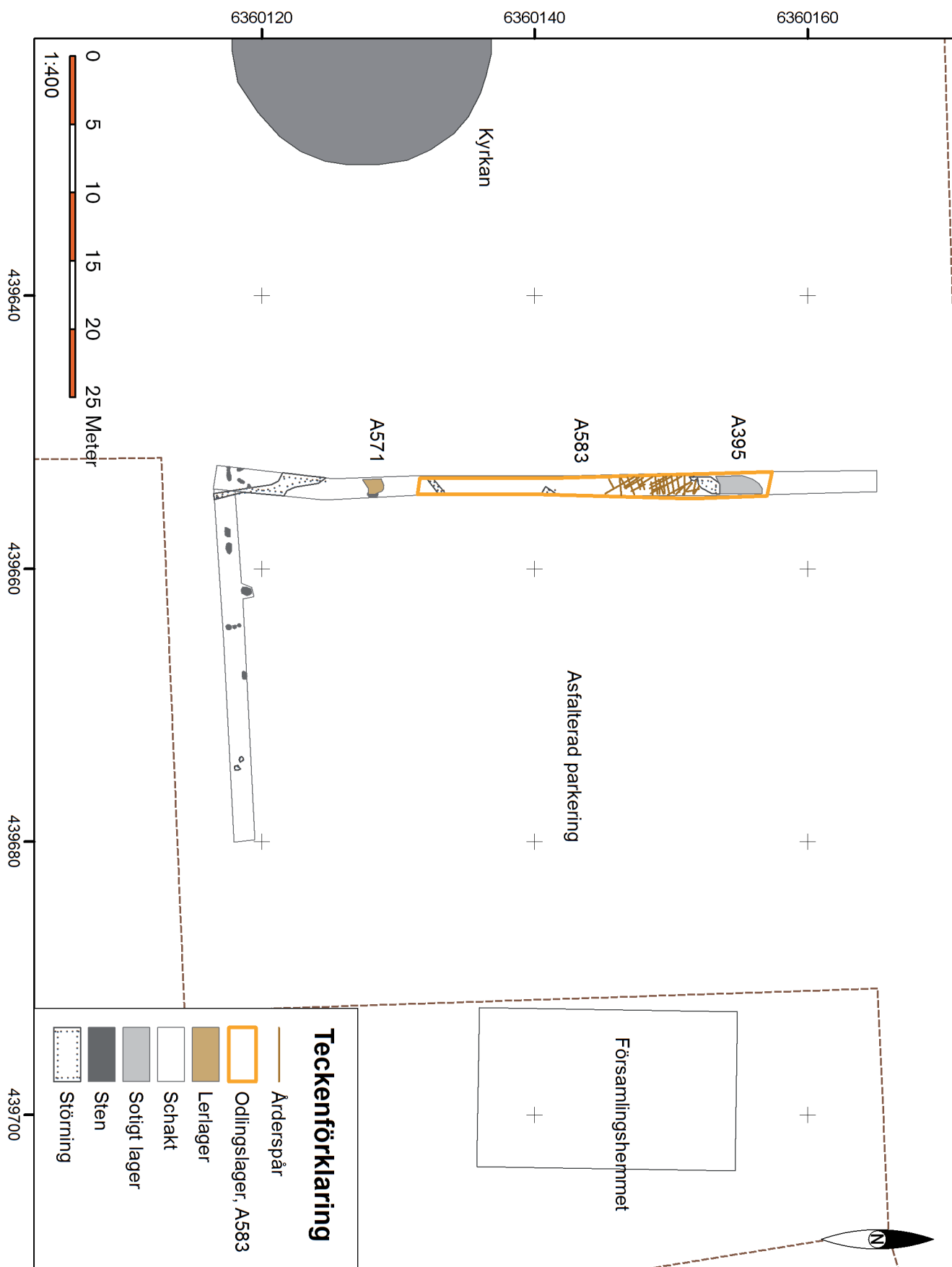
Resultat

Förundersökningsområdet var 400 meter långt och sträckte sig över öppen åkermark i norr till mer av ett parkområde intill kyrkan i söder (FIGUR 1 OCH 3).

Sökschakten som grävdes i norra delen av området innehöll inga förhistoriska fynd, anläggningar eller konstruktioner. Det framkom två gropar men dessa var fyllda med kalkbruk, tegel och ett sentida fyndmaterial. Det var när vi kom in i området som angränsar till kyrkan med dess omgärdande mur som vi påträffade äldre lämningar.

Odlingslager med årderspår

När schaktet, som låg parallellt med kyrkmuren, grävdes framträdde ett lager som bestod av brun till mörkbrun, sandblandad humus med inslag av små kolbitar. Lagret låg under fyllnadsmassor och var 0,04-0,2 meter tjockt. Dess botten låg på en höjd av 170,60 meter över havet och sträckte sig ungefär 20 meter i schaktets längdriktning (FIGUR 8). Lagret, A583, tolkades som en odlingshorisont under början schaktningsarbetet och det innehöll ett yngre fyndmaterial som yngre rödgods, kritpipor, järnspik och brända ben.

FIGUR 8. Påträffade anläggningar vid kyrkan.

Under arbetets gång kom ett äldre fyndmaterial fram i form av flinta, förhistorisk keramik och bränd lera och schaktningen med maskin stoppades. Det fanns en misstanke om att det kunde röra sig om ett kulturlager och därför undersöktes resterande del mer nogsamt och grävdes ut för hand. Vid avslutat arbete stod dock tolkningen kvar att det rörde sig om ett odlingslager. Dels berodde det på att fyndmaterialet som härstammade från olika tidsperioder inte låg i tidsmässig, stratigrafisk ordning och därmed visade att massorna hade rörts om och brukats. Dels påträffades årderspår ned i underliggande grund och som därmed också visar att det har bedrivits odling på platsen (FIGUR 8-10).

Tyvärr har vi inga dateringar från årderspårerna men årdet har använts från bronsålder fram till mitten av 1800-talet i den här delen av landet (Vestbö-Franzén 2009). Det har använts för att bryta träda, luckra upp jorden, mylla ned utsäde, rensa ogräs och bryta upp stubb efter skörd. Årdet skär upp jorden och smular sönder den, det vänder alltså inte jorden som en plog gör. Spårerna i Åker visar på att man korsärjat, det vill säga först har man ärjat åt ett håll och därefter rakt eller snett på tvären av den första omgången (Welin-

FIGUR 9. Årderspår i detalj.

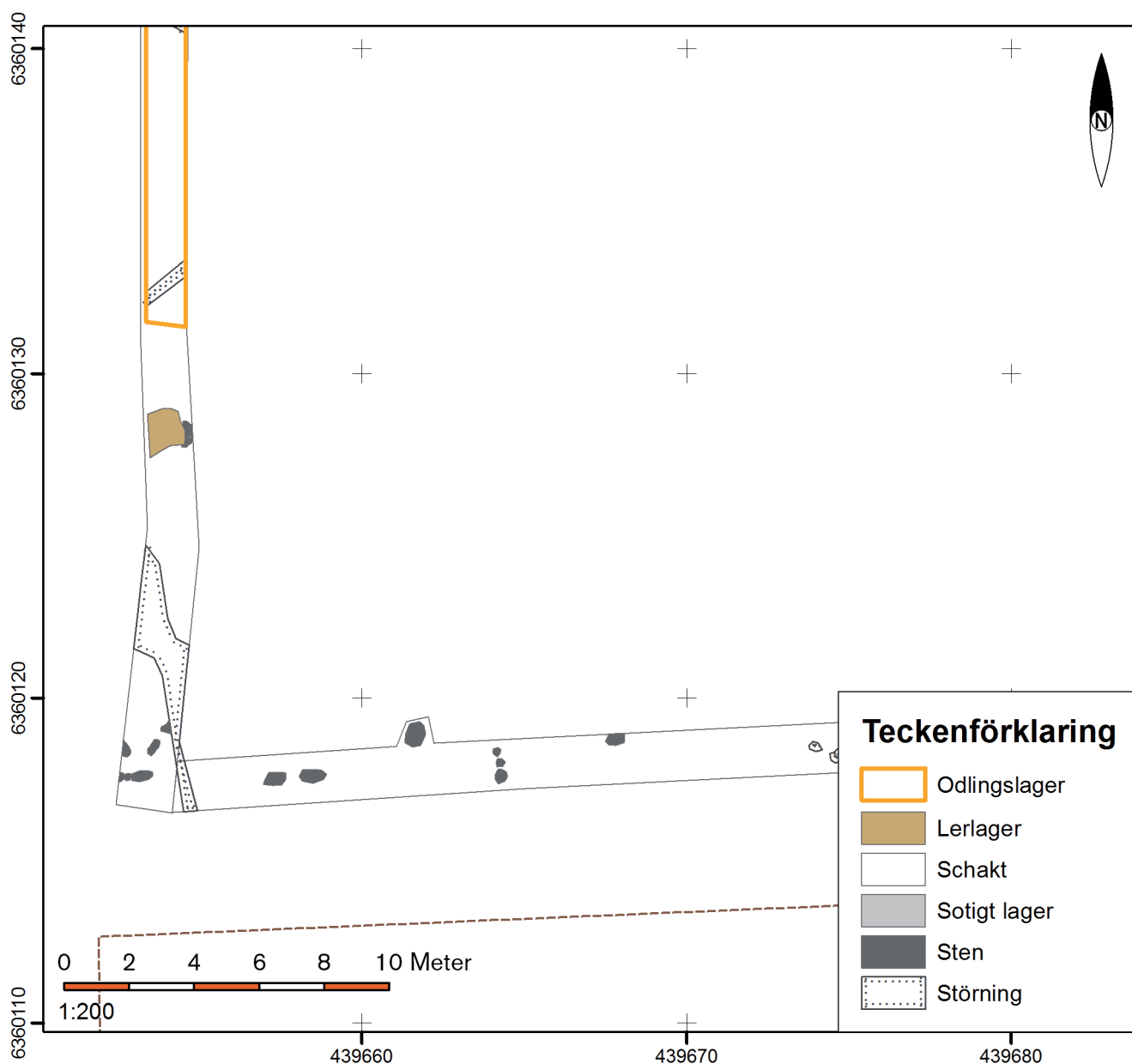
FIGUR 10. Årderspår synliga i schaktet.

der, Pedersen & Widgren 1998). Spåren efter årdret var tydliga och på vissa partier kunde man urskilja vilket spår som dragits över ett annat när den underliggande grunden följt med upp under arbetet (FIGUR 9). Detta är karaktäriserande för årderspår (Nielsen 1993).

Byggnadslämningar

Kartstudien över området visar att det stått byggnader på planen öster om kyrkan under början av 1800-talet, se "Kartanalysen". På kartan från 1881 finns dock inga byggnader markerade där.

Under fältarbetet framkom syllstensrader samt enstaka ensamliggande stenar som bör höra till dessa byggnader (FIGUR 11). Fyllningen i och runt dessa byggnader var annorlunda jämfört med den yta som har bedömts som odlingslager. Det var ett mörkbrunt till svart,

FIGUR 11. Syllstenarna som påträffades under förundersökningen.

sotigt och koligt lager med inslag av delvis bränd näver och bränd lera. Detta tillsammans med den eldpåverkade underliggande sanden indikerar brand. Näver har använts som fuktbarriär i byggnader vilket visar på att det troligen är hus som har brunnit. Det var ytan där schaktet vinklar av som hade störst andel brandspår.

Det har inte helt gått att klargöra hur byggnaderna har varit belägna och vilken storlek de haft. För att avgöra det hade det krävts större schaktade ytor.

I fyndmaterialet kunde en förändring ses i det södra schaktet som var beläget i öst-västlig riktning. I västra delen, där brandspåren fanns påträffades endast enstaka slaggbitar. Ju längre österut vi kom desto mer fyndmaterial framkom i form av yngre rödgods och fönsterglas.

Längre norrut i schaktet framkom en stenkonstruktion av sandstenshällar som bör ha varit någon form av tröskel (FIGUR 13). Fram-

FIGUR 12-13. Bilden ovan, syllstensrad i schaktets sydvästra hörn. Bilden nedan, trolig tröskel.

för den låg ett lager med lera A571, det var dock inte heltäckande och runt omkring detta fanns inslag av bränd lera, kol och enstaka järnspikar (FIGUR 8). Hällarna i tröskeln var 0,25–0,4 meter långa, 0,13–0,22 meter breda och 0,04–0,06 meter tjocka. När hällarna togs bort framkom en bottenskålla, F11.

Övriga anläggningar

I övergången mellan odlingslagret och den underliggande grunden fanns i schaktets norra del ett område med sot, A395 (FIGUR 8). Det har vid något tillfälle brunnit på platsen och spåren efter det har troligen sedan spridits ut i samband med odling. Mot botten och den underliggande grunden var sanden eldpåverkad men det fanns endast små kolfnyk och det rörde sig inte om en härd.

Längre norrut i undersökningsområdet, omkring 100 meter norr om kyrkan framkom två stolphål. En utvidgning av schaktet gjordes för att utröna om det fanns fler intilliggande stolphål som kan indikera förhistoriska hus, vilket det inte gjorde. Anläggningarna undersöktes inte närmare.

Kartanalysen

Det fanns två tillgängliga kartor som visar på förhållandena i förundersökningsområdet under 1800-talet. Dels en skogelagskarta från år 1836 (Akt: 06-åke-108), dels en karta som visar kyrkans mark från år 1881 (Akt: 06-åke-622).

På kartan från 1836, som alltså framställdes innan den nya kyrkan byggdes, visas hus som är placerade i det område där vårt förundersökningsschakt grävdes (FIGUR 14). Läger man dagens

FIGUR 14. Skogelagskartan från 1836.

församlingshem och vårt schakt på den äldre kartan kan man se att församlingshemmet, som också har varit skola, stämmer relativt väl överens (FIGUR 15). I den delen av schaktet där vi hade syllstenar visas en hussymbol som kan vara samstämmig. På den något yngre kartan från 1881 finns inga hussymboler.

Fynd

Fynden som påträffades under förundersökningen vid Åkers kyrka låg inte i några slutna kontexter. Övervägande del kom i odlingslagret med årderspår, några intill de byggnadslämningar som framkom i områdets södra delar. Eftersom det inte fanns någon klar stratigrafi i det omrörda odlingslagret, A583, har fynden endast

FIGUR 15. Schakten placerade på kartan från 1836(06-åke-108). Byggnader och linjer har förstärkts.

relaterats till lagret i sig. I övrigt anges fyndplatsen utifrån intilliggande byggnadslämningar (FIGUR 16).

Recenta fynd

De fynd som gjordes av mer sentida karaktär beskrivs endast här, de har inte sparats.

Odlingslagret, A583

I det omrörda lager som tolkades som odlingslager framkom fynd från olika tidsperioder utan stratigrafisk ordning. Kritpipor från 1600 eller 1700-tal låg på samma nivå som flintaavslag.

Det sentida fyndmaterial som bestod av kritpipskaft, yngre rödgods, fönsterglas och järnspik har inte sparats. Inte heller brända ben och bränd lera har sparats.

Intill byggnadslämningarna

Fyndmaterialet intill de byggnadslämningar som var belägna längst västerut i förundersökningsområdet var av äldre karaktär och bestod till övervägande del av slagg (FIGUR 16). I området fanns också en hel del bränd lera och små bitar av bränd näver som inte har sparats. Detta, tillsammans med den brända sanden och det koliga omkringliggande lagret, visar på att det har brunnit i den här delen av området.

Längre österut i schaktet påträffades yngre rödgods och fönsterglas under schaktarbetet. Fynden har inte sparats.

FIGUR 16. Fyndtabell.

Fynd nr	Område	Sakord	Material	Vikt, gram	Antal	Anmärkning
1	Odlingslager A583	Keramik	Lera	11	4	Förhistorisk karaktär
2	Odlingslager A583	Keramik	Lera	4	1	Äldre rödgods?
3	Odlingslager A583	Ugnsväggsfragment	Förslaggad lera	10	1	
4	Odlingslager A583	Avslag	Flinta	1	1	Eldpåverkad
5	Odlingslager A583	Avslag	Flinta	0,5	1	
6	Vid byggnadslämningar	Krok	Järn	51	1	Påträffades intill lerlager A571
7	Odlingslager A583	Slagg	Slagg	24	1	
8	Odlingslager A583	Slagg	Slagg	18	1	
9	Vid byggnadslämningar	Slagg	Slagg	48	1	Påträffades intill lerlager A571
10	Vid byggnadslämningar	Slagg	Slagg	268	7	Vid syllstenar i schaktets sydvästligaste del
11	Vid byggnadslämningar	Bottenskålla	Slagg	414	1	Under tröskelstenar A545-565

Sammanfattning

I samband med att Vaggeryds kommun skulle lägga ned nya vatten- och avloppsledningar i Åker genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning. Den sammanlagda schaktlängden var 220 meter.

Under arbetet framkom lämningar efter äldre åkerbruk i form av årderspår samt spår efter äldre byggnader. På en historisk karta från 1836 finns byggnader markerade som kan stämma överens med de som påträffades under förundersökningen. I sökschaktet intill byggnaderna fanns spår av brand.

Fyndmaterialet var till största delen av sentida karaktär, men även äldre tidsepoker var närvarande i flintaavslag och fragment från en ugnsvägg.

Under arbetet nyregistrerades också en skålgropssten som låg cirka 200 meter från kyrkan samt gjordes ett tillägg till sedan tidigare registrerade skålgropar i kyrkogårdsmuren.

Åtgärdsförslag

Jönköpings läns museum anser inte att fler antikvariska åtgärder krävs i förundersökningsområdet. En utökad förundersökning genomfördes som möjliggjorde dokumentation av påträffade anläggningar. Läns museet har samrått med Länsstyrelsen angående åtgärdsförslagen.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	431-840-2014
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2014-02-06
Jönköpings läns museums dnr:	39/2013
Beställare:	Vaggeryds kommun, Tekniska kontoret
Fält- och rapportansvarig:	Anna Ödeén
Fältpersonal:	Susanne Haltiner Nordström och Anna Ödeén
Fältarbetstid:	2014-03-19–2014-04-15
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Vaggeryds kommun
Socken:	Åkers socken
Fastighetsbeteckning:	Åker 1:29 m.fl.
Belägenhet:	63E 6dS
Koordinater:	N 6360119 E 439654
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Undersökningsyta:	400 m lång
Fornlämningsnummer:	33:1, 163:1 och 239:1
Fornlämningstyp:	Fossil åker,
Tidsperiod:	Historisk tid
Fynd nr:	1-11

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Agertz, J. 2008. *Om ortnamn i Jönköpings län. Småländska kultubilder 2008*. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LXXVII. Jönköping.
- Carlsson, S (red). 1972. *Bak ' huggen knut och torvat tak*. Skillingaryd.
- Nielsen, V. 1993. *Jernalderens pløjning. Store Vildmose*. Vendsyssel Historiske museum.
- Vestbø-Franzén, Å. 2009. *Visingsös landskapshistoria i ny belysning*. Bebyggelsehistorisk tidskrift. Landskapets resurser. Sveriges lantbruksuniversitet. 2009.
- Welinder, S. Pedersen, E A & Widgren, M. 1998. *Det svenska jordbrukets historia. Jordbrukets första femtusen år*. Stockholm.

Arkiv

- Jönköpings läns museum.
- Uppdragsregistret*. Databas över arkeologiska uppdrag i Jönköpings län.
- F-Topo*. Databas över ortnamn i Jönköpings län.
- Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, FMIS, Forsök: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/forsok/search.html>.

Kartunderlag

- Lantmäteriet. ArkivSök. www.lantmateriet.se:
- Akt: 06-åke-108. Skogelagskarta. Upprättad år 1836.
- Akt: 06-åke-622. Avsöndring kyrkans mark. Upprättad år 1881.

När nya vatten- och avloppsledningar skulle läggas ned i Åker och intill Åkers kyrka kom lite av platsens historia upp i dagen.

Vid kyrkan har odling bedrivits, det visade sig i spåren efter årder. Det har också stått hus intill kyrkan som brunnit. Det kunde vi se i de brända lager som grävdes fram under den förundersökning som gjordes på platsen våren 2014.